

KHOTHE

ya mbilo thikhu

11. Vha ita mini nga quvha na tshifhinga tsho tewaho tsha tsengo?

- Vha fanela u qivhonadza khothe nga vhone vhane.
- Vha vhone uri vha na marwalo othe ane a tshimbilelana na mbilo yavho.
- Vha vhone uri thanzi dzavho dzothe dzi hone.
- Vha vhone uri vha na vhuṭanzi ho tou ṙwalwaho vhune ha sumbedza uri ngivhadzamalandu yo netshedzwa muhwelelwa.

12. Tsengo

- Matshimbilele a khothe o leluwa nahone a si a tshiofisi.
- A huna adivokheithi kana ramulayo o tendelwaho u vha imela.
- Khomishinari wa khothe u qo vha humbela uri vha ṭalutshedze mafhungo avho. Vha ṭalutshedze mbuno vha tshi khou pfufhifhadza nga hune vha nga kona.
- Vha fhindule mbudziso dza khomishinari vha netshedze na thanziela dzavho.
- A hu tendelwi uri masia mavhili a vhudzisane mbudziso. Zwi ngaitwa fhedzi arali ho vha na thendelo ya khomishinari, hone ha, vha vhudzise muhwelelwa mbudziso dzi si gathi.
- Vha thetshesele zwine muhwelelwa a khou ṭalutshedza nga vhur o n - wane, a tshi fhedza u amba vha qivhadze khomishinari arali hu na zwe a ṭalutshedza zwine u ya nga vhone a si zwone.
- Musi khomishinari o no fhedza u thetshesela vhone, muhwelelwa na ṭ hanzu dzine dza nga vha dzi hone, khothe i nga nea khaṭhulo. (Khomishinari a nga kha qo vha vhudza uri u qo vha qivhadza nga ha khaṭhulo nga u tou ṙwala nga murahu)

13. Khaṭhululo na tsedzuluso

- A huna khaṭhululo yo tendelwaho u itwa malugana na khathulo kana ndaela ya khothe.
- Matshimbidzele a khothe a nga kha qo fhiriselwa kha Khothe Khul wane uri i sedzuluse kha zwiitisi zwi tevhelaho fhedzi:
  - U sa vha hone ha vhuanguli nga khothe; dzangalelo kha matshimbidzele, u dzhia sia, u vhaisa kana tshanguvhoni kha sia a khomishinari.
  - U sa tshimbila zwavhuṭi ha mushumo wothe.

14. Maga ane a dzhiwa nga murahu ha khaṭhulo

Arali khaṭhulo i sa imi na vhone

- Khaṭhulo ya khothe ndi ya u fhedzisela, nga nṅa ha musu hu na zwiitisi zwine zwa nga ita uri i sedzuluse.

- Kha vha badele mbadelo dzine khothe ya nga vha vhila. Mbadelo dza hone dzi nga qo vha mbadelo dze dza badelwa kha mukoma kana musherifu musu a tshi vhidza muhwelelwa.
- Kha vha ṭanganedze tsho ya khothe.

Arali khaṭhulo yo ima na vhone

- Muhwelelwa u qo vha badela tshedele ya khaṭhulo, arali a na tshedele hene-fho. Vha mu fhe rasithi ya mutengo wonoyo nga u ṭavhanya.
- Arali muhwelelwa a sa khou tevhedza khathulo, khothe i qo sedzulusa tshimo tshawe tsha masheleni uri a nga kona u badela tshikolodo tsha khothe na mbadelo na u ita oda ya mbadelo yeneyo.

Arali muthu ane a khou koloda a kundelwa u tevhedza khaṭhulo kana ndaela ya khothe

- Arali mukolodi a kundelwa u tevhedza khaṭhulo kana ndaela ya khothe ya mbilo thukhu nahone vhone vha tshi khou ṭoda u kom betshedza khaṭhulo kana ndaela yeneyo, mafhungo a fanela u iswa kha khothe ya madzhisitarat a hune ha qo te vhedzwa maitete a u fhedzisa o randelwaho nga Mulayo wa Khothe dza madzhisitarata, wa 1944 (Mulayo wa vhu 32 wa 1944). Vha a eletshedzwa uri vha shumise vhaimeleli vha zwa mu layo kha haya matshimbidzele.

15. Zwa ndeme

- Heji liṙwalo li vha qivhadza fhedzi nga ha maga a ndeme ane vha fane la u tevhedza malugana na u ita mbilo kha khothe dza mbilo thukhu.
- Arali vha tshi ṭoda thusa kha marwe mafhungo, qiresi na nomboro ya luṭ ingo zwa mabalane wa khothe ya mbilo thukhu vha nga zwi wana ofisini ya madzhisitarata wapo.

Kha vha ite mbilo dzavho!

Issued by Public Education and Communication,
Department of Justice and Constitutional Development,
Private Bag X81, Pretoria, 0001

the doj & cd

Department:
Justice and Constitutional Development
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

1. Ndi nnyi ane a nga ita mbilo

- Muthu muṛwe na muṛwe nganḡani ha ramilayo u fana na khamphani, vhashumisani kana dzangano.
- Muthu a re na miṛwaha ya fhasi ha 21 u fanela u thuswa nga mubebi kana muuniḡwawe a re mulayoni.

2. Mbilo i nga itelwa nnyi?

- Nga nḡa ha shango, i nga itelwa muṛwe na muṛwe, hu tshi katelwa khamphani, vhashumisani, mimasipala kana zwiṛwe zwiimiswa zwine zwa vha fhethu hune khothe ya hu langula.

3. Ndi tshelede nngafhani ine ya nga vhilwa?

- Tshelede i sa fhiri R7 000.
- Arali mutengo wa mbilo yavho i sa fhiri R7 000, vha nga ita mbilo ya tshelede ṭhukhu u itela uri vha kone u bvela phanḡa na mulandu wavho kha khothe ya mbilo ṭhukhu.

4. Tsumbo dza milandu ine ya nga livhiswa Kha khothe dza mbilo ṭhukhu

- Nyito ya u badela murahu tshelede yo hadzi ṛwaho.
- Nyito ya nḡisedzo ya ndaka ine ya sudzuluwa na i sa sudzulwi hune ndaka isa fhire R7000,00.
- Nyito ine a itelwa muthu o dzulaho kha ndaka nga kha vhumukanyi ha khothe(tenda ndeme ya pfanelo yeneyo kha mudzulo ya sa fhire R7000,00).
- Nyito ine ya bva kha maṛwala a u wa ha mbindu, i.e u tenda tshikolodo kana tshikolodo tsha thndu hune mutengo wa si fhire R7000,00.
- Nyito ine ya bva kha Thendelano ya Khiredithi sa zwo randelwaho u ya nga khethekanyo 1 ya Mulayo wa Thendelano ya Khiredithi hune mutengo wa si fhire R7000, 00.

5. Vha a kombetshedzwa u ita mbilo yavho kha khothe ya mbilo ṭhukhu?

- Hai, vha tou ḡinangela uri vha ṭoḡa u ita mbilo dzavho kha khothe ya mbilo ṭhukhu kana kha iṛwe khothe ine ya vha na vhuconi.

6. Vhuimeleli ha mulayo na thuso ya u dzudzanya mbilo.

- U imelelwa nga ramilayo kana adivokheithi a zwo ngo tendelwa fhedzi, vhanḡa tou ḡibadelela u wana ngeletshedzo ya zwa mulayo.
- Vhathusi vha zwa mulayo na vho mabalane vha khothe dza mbilo ṭhukhu vha ḡo vha thusa mahala.

7. Dziḡologi

- Nyambo dzoṭhe dza tshiofisi dza Afurika Tshipembe dzi nga shumiswa khothe.
- Nzudzanyo dza u wana ḡologi dzi nga itwa na mabalane wa khothe hu tshe na tshifhinga arali vhuṭanzi vhu tshi ḡo ṛetshedzwa nga luambo lune muṛwe wa vhatu vhane vha ḡo thetshelesa a sa lu pḡe zwavhui

8. Mbilo i itiswa hani

Maga ane a tea u tevhelwa phanḡa ha musi mbilo i tshi itwa

- Kha vha kwame muhwelelwa (muthu ane vha khou itela ene maga a mulayo) nga pama, nga luḡingo kana nga u tou ṛwala, vha mu humbele uri a fushe mbilo yavho.
- Arali muhwelelwa a sa tevhedzi khumbelo yavho, kha vha mu rumele mbilo ya u muvhila (vha tshi khou sumbedza zwidodombedzwa zwa mbilo, na mutengo wa mbilo) vha mu ṛee tshivhalo tsha fhasisa tsha maṭuvha a 14 u bva ḡuvha lṛne a ṭanganedza mbilo ya u muvhilo yo tou ṛwalwaho ya u fusha mbilo yavho.
- Vha rumele muvhila nga tshaḡa kana nga poswo yo redzhisitariwaho kha muhwelelwa (muthu ane vha khou mu itela mbilo).
- Musi ho na fhela tshifhinga tsha maṭuvha vha ye nga tshavhukoma kha mabalane wa khothe na vhuṭanzi ha uri muvhilo wo swika kha muhwelelwa.

Zwine vha fanela u ṭuwa nazwo musi vha tshi ya kha mabalane wa khothe

- Muvhilo wavho wo tou ṛwalwaho na vhuṭanzi (tsumbo, tshilipi tsha poswoni) tsha uri wo rumelwa.
- Thendelano, liḡwalo kana vhuḡwe vhuṭanzi he mbilo yavho ya ḡitika ngaho kana vhune ha kwamana nazwo.
- Dzina lo fhelelaho na ḡiresi (ya hayani kana mushumoni, arali i hone) na nomboro ya luḡingo ya muhwelelwa.

Mishumo ya mabalane wa khothe ndi ifhio?

- Ene na muthusi wa zwa mulayo vha ḡo ṭola maṛwalo avho vha vha thusa kha u ṛwala nḡivhadzamlandu zwadzo.
- U ḡo vha ḡivhadza nga ha ḡuvha na tshifhinga tsha tsengo.
- U ḡo bvisa nḡivhadzamlandu ṛetshedza dzone.

Vha ita mini nga nḡivhadzamlandu?

- Vha nga ṛetshedza muhwelelwa nḡivhadzamlandu nga tshavhukoma. (vha lṛgedze u wana ṭhanziela ya uri yo ṭanganedzwa)

KANA

- Vha nga ḡi ṛetshedza nḡivhadzamlandu kathihi na tshelede ya u badela tshumelo ya Mukoma kana musherifu, kha mukoma kana musherifu ane a shuma kha tshifhinga tshine muhwelelwa a dzula khatsho u itela uri a ṛetshedze muhwelelwa.

Zwenezwo vha ita mini?

- Musi musherifu o no ita tshumelo yawe, vha fanela u wana khophi yo tou ṛwalwaho ya u sumbedza uri o ita mushumo wawe, phanḡa ha musi ḡuvha la tsengo li tshi swika.
- Vha dzule vha na thendelano, liṛwalo kana vhuṛwe vhuṭanzi he mbilo yavho ya ḡisendeka ngaho.
- Vha ḡivhadze ṭhanzi dzavho ḡuvha na tshifhinga tsha tsengo na u dzudzanya navho uri vha swike khothe nga ḡuvha lo twaho.

9. Maga ane a nga dzhiwa nga muhwelelwa vha khou fhambana nae musi o wana nḡivhadzamlandu.

- A nga tevhedza khumbelo ya mbilo ya muhumbeli.
- A nga ṛetshedza tshitamennde tsho tou ṛwalwaho, tshine tsha sumbedza lushaka lwa u ḡiimelela na mbuno dzine a khou ḡiimelela ngadzo, kha mabalane wa khothe a rumela na khophi ya hone kha muhumbeli.
- A nga rumela mbilo ya u fhindula nga u rumela tshitamennde tsho tou ṛwalwaho tshi re zwidodombedzwa zwi fanaho na zwi re kha nḡivhadzamlandu kha mabalane wa khothe.
- Arali ho itwa khumbelo kana mbilo ya u fhindula, dzulo la khothe li kha ḡi tea u bvela phanḡa.

10. Vha ita mini arali muhwelelwa a fusha mbilo yavho zwa zwino.

- Vha mu fhe rasithi yo ṛwalwaho.
- Vha ḡivhadze mabalane wa khothe nga u ṭavhanya uri mbilo yavho yo fushwa na uri a vha tsha ḡo bvela phanḡa na mulandu.